

SZEMLE

SZÁZADOK, FORDULÓK

Samuel Huntington, akinek a könyve 2001 szeptembere óta lett világláger, néhány évvel a kelet-európai politikai fordulat után bejelentette, hogy a világ megszokott rendje alapvetően megváltozott. Ezt ugyan sokan mondták előtte is, de korántsem kaptak akkora vihart vele, mint a szerző, amikor a *Foreign Affairs* című amerikai folyóiratban ezt az írását publikálta. Így aztán az esszéből könyv kerekedett, amely, stílszerűen, most már magyarul is olvasható.

Huntington szerint fél évszázadnyi Kelet-Nyugat konfrontáció után kezdenek kirajzolódni azok a vonások a világpolitika arculatán, amelyek valójában rejtetten bár, de mindig is meghatározták. Azok a bizonyos „hosszú távú tendenciák”. Ezek a tendenciák pedig másfajta elrendeződést mutatnak, mint amit a világpolitikára az elmúlt ötven év orosz-amerikai konfrontációja erőltetett. Úgy tűnik, mondja Huntington, hogy a szembenállást globális tényezők határozzák meg, mint, mondjuk, a mindenkori orosz / amerikai politikusok akarata, szándéka. Sőt, ezek az akaratok és szándékok maguk is csupán kifejeződései a világot mozgató átfogó erőknél. Ezek az erők – a gazdaság megváltozása, a környezet fölélése, a demográfiai robbanás, az informatika forradalma, a javak egyenlőtlen eloszlása Észak és Dél között – a belátható jövőben nem az európai gyökerű marxizmus álcájában fognak megjelenni, hanem a világot valójában szervező civilizációk álcájában. Megszokott világrendünket nem egy marxista forradalomtól vagy az azt exportáló orosz ügynököktől (és az amerikai ellenügynököktől persze) kell majd feltennünk, hanem a civilizációk összecsapásától.

Huntington könyve 1996-ban jelent meg az Egyesült Államokban. Öt évvel később, 2001 szeptember 11. után, sokan jelentkeztek riadtan, hogy vajon most kezdődött-e el ez a bizonyos összecsapás. Huntington is, mások is siettek kijelenteni, hogy nem, még nincs itt az a bizonyos idő (lesz egyáltalán? – kérdezhetnők). Ez még nem a civilizációk

összecsapása – ők még csak az iszlám fundamentalisták. Vagy más fundamentalisták. Még csak előkészítik a civilizációk összecsapását, ami még mindig csak közeledik.

Huntington nagy körülményességgel járja körül a világrend „újja alakítását”. Az eredeti tanulmány azért volt mozgósító, mert tele volt friss, az adott összefüggésben még végig nem gondolt ötletekkel. Ez adta a Huntington-tanulmány eredeti töltetét. A könyv, amely mindebből született, legalábbis elgondolkodtató. Történeti, világpolitikai és művelődési (ideológiai) olvasmányok imponáló mennyiségben fordulnak elő benne; hiányzik belőle azonban az összetartó erő, a Nagy Látomás. Ami elegendő volt egy fölrázó tanulmányhoz, bizony, kevés még egy közepesen vastag könyvhöz is. Huntington víziója körülbelül annyi, mint amennyit fiatal bölcsészek (európaiak) egy-egy szigorlat után, még friss ismereteik birtokában a vizsgadrukktól fáradtan fantáziálhatnak. A könyv sikerét minden bizonnyal az adta, hogy ilyen „fiatal bölcsészek” ma már ritkák, különösen is az Egyesült Államokban. Nem várható el, hogy egy amerikai politológus olyan műveltséget mozgósítson, mint akik Európából származtatják a tudásukat (egy Kissinger, egy Brzezinski, egy Schmidt). Huntington könyve csalódás.

*

Zbigniew Brzezinski Nagy Saktáblája, bár rövidebb, de jóval átütőbb, legalábbis a magyar nyelven olvasóknak. Miért? Részben a kultúra miatt, amelyet magával vitt Európa keleti feléből az Egyesült Államokba, részben pedig (vagy főleg) a tapasztalatok miatt, amelyeket egyetemi emberként a politikaformálásban szerzett. Brzezinski amúgy is a klasszikus professzort formázza; azt, aki nem tud (és nem is akar) megszabadulni a katedrától, amelyre ráállva mindenkit mindig tanítani akar.

A könyv egykorú Huntingtonéval (1997-ben jelent meg). A szerző szerint egyetemi és más előadásainak és az azokra kapott hallgatói reagálásoknak a

hatására. Ez meg is látszik rajta. Helyenként annyira egyszerűsít, amennyire csak tudósi ízlése engedi (vagy egy kicsit azon is túl). Azt keresi, hogy mi minden következik abból a helyzetből, amelybe Amerika került most, hogy elvesztette utolsó, „meghitt” ellenfelét, a Szovjetuniót. Ebből, véli Brzezinski, súlyos geostratégiai föladatak következnek; olyan felelőségek, amelyeket Amerika egyszerűen nem oszthat meg.

Ez a könyv konkrét (helyenként túlon túl is az). Az összefogott terjedelem nem engedi, hogy a szerző bármiben is elmélyüljön. Csakugyan, mintha sakk-táblánál ülne. S mintha azt elemezné, hogy ki mit fog lépni. Pontosabban, hogy kinek milyen lépés állna az érdekében (bár lehet, hogy a lépést nem teszi meg). „Ázsia ma az új, izmos nemzeti törekvések legnagyobb központja a világon”. Japán „nem érzi magát jól ázsiai szerepkörében”. „Ukrajna számára fő kérdés...” „Moszkva abból indul ki...” stb. Kibicként ülünk a sakkozók háta mögött, vagy tévében figyeljük a közvetítést.

A közvetítést helyenként ábrák – főként sematikus térképek – és statisztikai táblázatok egészítik ki. Illusztrálnak, nem bizonyítanak. Arra szolgálnak, hogy a „Nagy Sakk-táblát” és a rajta folyó játékot szemléletesé tegyék. Brzezinski elhítheti velünk, hogy értjük, ami körülöttünk történik. Sajnos, európai módra, egyben le is fegyverez. Mire végére érünk ennek a könyvnek – meg a hozzá hasonlóknak –, úgy érezzük, hogy belefáradtunk a jövőbe nézésbe. Nincs erőnk többé már szembeállni vele. Ezt a jövőt nem mi csináljuk – ez a jövő megtörténik velünk.

*

A jövőbe nézés valószínűleg nem az amerikaiaknak, hanem az európaiaknak áll jobban. Helmuth Schmidt a düsseldorfi egyetem meghívására 1997/98 fordulóján három előadásban foglalta össze, amit a globalizációról alapvetően tudni érdemes. Vendégprofesszor volt, Reich-Ranitzki (irodalom), Biermann (irodalomkritika), von Weizsäcker (politika és tudomány) után a negyedik. „Az előadóteremben megjelentek az egyetem tanárai és diákjai, valamint számos vendég.” Múlt századi életkép a klasszikus német egyetemről (jóllehet a düsseldorfi nem éppen az). A szerző is professzorosan néz reánk a magyar változat borítójáról. S a könyv „a szabadon elmondott előadások rögzített átírata”. Tudósként, értő hallgatóság egymás közt; egy nemzet elítje. Épp csak hogy utána le nem ültek a hallba, hogy Schmidt zongorajátékába is belehallgassanak (a szerző nagy műkedvelő).

Schmidt előbb a globalizáció jelenségét elemzi. Sok példát hoz, közkeletűeket (nekünk persze korántsem azok – CNN egy közel-keleti szállodában, a brémai hajóipar összeomlása és kivonulása Ázsiába, kisbefektetők japán részvényeket vásárolnak Zürichben vagy Amsterdamban stb.). Mindegy – közerthetők. A második előadásban végre a saját terepén mozog: a gazdasági és politikai kihívásokra tér rá; sűrűn ostromozva angolszász jelenségeket (mint pl. a jóléti állam hiányát vagy a puritanizmusból fakadó ridegséget). Ebben a fejezetben mozgósítja Schmidt mindazt a tudást, amelyet formálisan és nem épp formálisan („az Élet egyetemén”) mint politikus elsajátított. És mozgósítja azt az értékrendet, amelyet észak-német szociáldemokratáknak mindvégig vallott, divatot teremtve Európa-szerte a tengerész sapkának (meg a felelős politikus mentalitásának).

A harmadik fejezet a víziók. Vannak Nagy Víziók – bár nem annyira látomásosok (ezt inkább egy mediterrán politikai kultúra jellemzője), mint inkább követelmények. A harmadik fejezet ugyanis a kultúra és a globalizáció jelenségeit foglalja össze. És itt Schmidt elsősorban az oktatásról beszél, neki ez a kultúra középpontja. S mivel egyetemen van, mindeneke előtt az egyetemi oktatásról. „Az egyetemeknek az egyik leglényegesebb erőforrása kell válniuk, hogy segítségükkel megóvhassuk kulturális identitásunkat”.

Schmidtet olvasni könnyű. Schmidtet olvasni, hogy úgy mondjam, fölemelő. Nem a gondolatisága az – az korrekten szakmai, egyben könnyen követhető –, hanem a magatartása. Az a felelősség, ami a szavakból és az azokat kimondó-leíró emberből sugárik. Itt nincs értelmiségi vívódás, egyfelől-másfelől, dialektika. Itt lapidáris megfogalmazások vannak. Itt olyan valaki beszél, aki már teljesített, és tudja is. Nem keresi a mondanivalóját, nem bizonyítani akar. Hanem üzenetet közvetít. Majdnem mindegy, hogy mi is ez az üzenet. Fontosabb, hogy aki közvetíti, abban megbízunk. Így a rossz hír is jó hírré válhat.

*

A nagy jövőlátó előd persze Oswald Spengler. A Nyugat Alkonya két történelmi korszakkal korábbi: 1918-ban jelent meg először (a teljes könyv magyarul azonban csak 1995 óta olvasható). Mindkét különbség lényegi és alapvető. Az első világháború egy más világot rázott meg, mint 1990, más primátusokkal és más veszteségekkel. Akik végigélték, szintén mások voltak, más előzményekkel és más tapasztal-

latokkal. Legalább ilyen fontos azonban, hogy akik írtak róla, azok is mások voltak (Spengler filozófusként tartják számon, magyar nyelvű fordítói is filozófusok). Nemcsak filozófus azonban, hanem német filozófus – abból a nemzedékből, amely a századfordulón indult, fiatalon érte meg a háborút, és a két világháború közti idő azzal telt, hogy élményeit és tapasztalatait igyekezett földolgozni magában.

Spengler könyve valóban filozófia: a világtörténelem morfológiáját ígéri nekünk, annak is csak a körvonalait (ma „tendenciákat” mondanánk). Megérintve a 19. század nagy fizikai vízióitól a mozgásban az állandóságot, a jelenségek mögött a lényegét, a történések hátterében modelleket keres. Mondani valóját hatalmas filozófiai olvasottsággal fogalmazza meg; elképesztő mennyiségű – mára csaknem elavult vagy avítottá tűnő – műveltségi anyaggal. Korszakok táblázatai bomlanak ki a könyvből, akkorák, hogy nem is férnek bele a megszokott formátumba. Világtörténet, művelődéstörténet, tudománytörténet, számmisztika, geográfia kavargó ebben a műben – vagyis dehogyan kavargó, mind szépen rendbe van rakva. Goethe a mottó: „A mindig-egy a végtelenben hömpölyög örökkön tovább...”

Hatása a közép-európai értelmiségre egykor drámaian nagy volt – különösen az a jóslata, hogy a Nyugatnak bealkonyult. Kötve hisszük, hogy ma bárki is végigolvasná. Pedig Spengler a politológusok őse. Csejtei Dezső, fordító és az utószó szerzője, elmondja, mennyire népszerű publicista és előadó volt a weimari köztársaság idején. Egyszer kihallgatást kért Hitlertől, hogy meglátásaival formálja a vezér nézeteit. Hitler azonban nemcsak hogy nem juttatta szóhoz, hanem attól kezdve elszántan és nyilvánosan polemizált vele. Spengler Goethe Faustjával és Nietzsche Zarathustrájával temették el (1936); még mielőtt maga a rendszer temette volna el.

*

Aki ilyesmire van beállítva, első pillanatban nem tudja, mit is kezdjen ezek után az *Economist* 2002-re szóló jóslataival: nevéssen vagy bosszankodjék. A különszám szerkesztője, miután regisztrálja az afganisztáni háborút, a világgazdaság kilátásait, az euró körüli vitákat, a közel-keleti válságot, egy lélegzettel „megjósolja” azt is, hogy jelen különszám 14 nyelven 90 országban fog megjelenni. J. Ledgard szerint Európa keleti problémája többek közt, hogy „a mobilfónia térhódítása folytatódik Közép-Európában, sőt üteme megelőzi a legtöbb EU-országét”.

Továbbá hogy még mindig kisebbfajta vállalkozásnak számít, hogy, mondjuk, cseh nyelven bepötyögtessek az SMS-ünket (a magyarról már nem is beszélve). A fiatalok mégis „több SMS-t küldenek majd itt, mint bárhol a világon”. S a miniszterek (mondjuk, Szlovéniában) „hivatalos ügyeik egyre nagyobb hányadát SMS-ek révén intézik”. Az afganisztáni háborút az *Economist* 2001-re tényleg „bejósolta”. 2002-re további merényleteket jósol (vagy legalábbis egy jó nagyot), aminek a hatása azonban kisebb lesz, mint 2001-ben. Ez már komoly (ha némileg dodonai is). Azt nem vállaljuk, mondja D. Fishburn komolytalanokdva, hogy a labdarúgó világbajnokság győztesét megtippeljük. De azt igen, folytatja komolyan, hogy megtippeljük, hányan fognak nézőként asszisztálni hozzá (mondjuk, egymilliárdnyian).

Mintha egy jó fényképezőgéppel (teleobjektívvel) közelről fotóznánk a témát. Hát persze, hogy torz lesz. Hiszen a teleobjektívet nem közeli felvételhez csinálták. Torzítanunk kell, hogy normális képet kapjunk. Jövőt kutatni vagy a jóskor tudnak, vagy a bohócok. A jövőbe látás nem „normális” mesterség. A jövőre „szakosodni” csak akkor lehet egynémeleknek – keveseknek –, ha sokan és szorgosan viszont csinálják a jövőt. Azok pedig nemigen figyelnek ránk; ha csak föl nem hívjuk valahogy magunkra a figyelmet. Nagyot mondással, hókusz-pókuszszal. Riasztó statisztikákkal, neveltséges abrakadabrákkal.

Ilyen abrakadabrákból van is jó néhány ebben a számban. Az összevetésekben egy hivatalnok (Nyugat) meg egy farmer (Kelet) ábrázolja Európa két felét). Ezek az összehasonlítások magukért beszélnek (munkanélküliség, mezőgazdasági részesedés, informatika, gazdasági növekedés). Persze, az alakok nem arányosak; inkább csak sugallják, hogy mi lesz az EU-val, ha a „nagy durranás” bekövetkezik (ti. mindenkit fölvennének 2004–2005-ben, kivéve Romániát, Bulgáriát és Törökországot). Szlovénia és Magyarország, mondja a cikk szerzője, csalódnia fog, hiszen hiába voltak az embereket próbáló erőfeszítései. Lengyelország viszont velük együtt bekerül az Unióba, (de legalábbis a foci világbajnokság esélyesei közé is, szúrja közbe megint csak komolytalanul). 2002 választási év lesz Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon és Szlovéniában is (elnökválasztás). Csehországban és Magyarországon a jobbközép, Lengyelországban vagy Szlovákiában viszont a balközép az esélyesebb. Csak sajnálhatjuk, hogy legalább ebből nem próbál távolabbi kilátásokra következtetni, mint a Skodák növekvő népszerűségére. S gyanakodni kezdünk, hogy nem is akar. A közép-európai régió igazából nem

számít (ezért nem is nevezik nevén, még ha külön szólnak is róla). Távolítlag Oroszország, illetve a közel- és közép-kelet számít. Annyira, hogy egyes összehasonlításokban – például az életszínvonal-statisztikákban – vissza is érkezünk az 1990-es években nemzetközileg elterjedt Kelet-Európa és Közép-Ázsia megjelölésekhez.

A londoni *Economist* jövődömondó különszámát akár szilveszteri tréfának is vehetnénk. A benne közölt 2002-es jöslatokban a komoly kilátások – az euró hatásáról, a világrecesszióról, az Európa-szerte terjedő migrációról (befogadásában magasan Svédország jár elől), a terrorizmusról – csiklandóan komolytalan megjegyzésekkel vegyülnek. És mégis: amikor már-már félretennénk, mint szilveszteri mulatságot, belelűtözünk egy-egy cikkbe, és gondolkodóba esünk. Mondjuk egy írásba az Európába irányuló bevándorlásról. Németországba 1955 óta több mint 30 millió bevándorló érkezett, s bár azóta sokan hazatértek. Németország például ma is Európa legnagyobb befogadó országa, amelyben a külföldiek aránya megközelíti a 10 százalékot, miközben maguk a németek 2050-re várhatóan 80 helyett már csak 60 millióan lesznek.

Vagy egy másik, többé-kevésbé ugyancsak eldugett írása a civil társadalomról, ebben a mobilfóniás, migráló, számítógépek révén össze (és gúzsba) kötött világban. A civil társadalom „az a fórum, ahol polgárok találkoznak, hogy közös érdekeiket képviselhesék”, vagy még ennél is általánosabban: a „harmadik szektor” család és állam között (kivéve az üzletet). A mafia tehát nem tartozik ide, mondja J. Grimond, de az al-Kaida (!) igen. A civil szervezetek a nem kormányzati szervek „fedőneve”. Fedőnévnel azonban többről is szó van. A konszolidált tömeg-társadalomban – és ez Kelet-Európára különösen érvényes – a kormányzat könnyen túlhatalomra tehet szert. Kezében összpontosul információ, kapcsolatok és anyagi erő. S ami még veszélyesebb, a politizáló elit „tematizálja” a közéletet. Ha a civil szervezetek a kormányzati túlhatalomra figyelmeztetnek, rögvést az ellenzék oldalán találják magukat (és viszont) – azaz maguk is a politikai elit függvényeivé válnak mint egyik vagy másik oldal támogatói. S ezekkel elveszítik azt a kijózanító és kiegyensúlyozó szerepüket (a harmadik oldal szerepét), amelyet be kellene tölteniük. A civil társadalom valamiképp összeszövődik bennünk azzal a jövőképpel, amelyet vagy harminc esztendeje „aktív társadalom”-nak hívtak, mert a hivatalos és hivatasos politika mellett, azon kívül, azt kontrázva aktivizálta magát. És finctorok ide vagy oda, egy lendülettel máris a jövő

világába kerültünk át – amelyben már nem a hivatások kormányozni minket, hanem mi magunk.

Mi magunk – akik egyre kevésbé vagyunk „piacoló” (marketers), ehelyett egyre inkább „dacoló” (shedders). A „dacoló” – fejtegeti J. Quelch – nem annyira termékeket, mint inkább szolgáltatásokat „fogyasztanak”, mégpedig a turisztika, az egészségügy, a sport, a kultúra, összefoglalóan a művelődés szolgáltatásait. A „dacolóknak” nem annyira az újabb lakás, mint inkább a hagyományos lakás a fontos; nem annyira a lakás mérete, mint inkább a belbelső. Nem vásárolják az autót, csak épp bérbé veszik, ha kell; nem műgyűjtenek, inkább műalkotnak; nem veszik a zenét (CD-n, DVD-n), hanem játsszák. Ha ajándékozásra kerül sor, inkább egy szép nyaralást vagy egy jó programot vesznek szeretteiknek, semmint újabb értéktárgyat. Mennél többen lesznek, annál nagyobb kihívást jelentenek a kultúrában és az oktatásban – s annál jobban fenyegetik a mára kommercializálódott kultúrát és oktatást. Ha 2002 még nem is, de a távolabbi jövő mindenképp az övék, prognosztizálja a Harvard Egyetem tanára.

*

A fenti írásokból egy dolog világos: ellentmondásos viszonyunk a jövőhöz. Miközben várjuk, aközben mi magunk csináljuk. Mennél inkább várjuk, annál kevésbé csináljuk. Amikor pedig csináljuk, nem gondolkodunk azon, hogy most épp a jövőt csináljuk. Csak utólag látszik a megtett út. Csak utólag próbáljuk belelátni „a Sorsot”.

Minden század- és ezredforduló csalódás. Amint várunk, az nem, vagy nem akkor és nem úgy következik be. De ez a csalódás valamiképp mégis pozitív. Ember voltunkra ébreszt: arra, hogy a jövőt mi csináljuk. Vagy, ha több már a tapasztalatunk s bölcsőbbek lettünk tőle – a jövőt magunk is csináljuk. Közreműködünk benne. „Veletek s átlalatok, ha lehet – nélkületek és ellenetekre, ha kell.”

(S. P. Huntington, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa, 2001*; Z. Brzezinski, *A nagy saktábla. Európa 1999*; H. Schmidt, *A globalizáció. Európa 1999*; O. Spengler, *A Nyugat alkonya. Európa, 1995*; D. Fishburn, *The World in 2002. London, 2001.*)

Kozma Tamás

